

**O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA`M ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI**

**TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI**

ZOOTEXNIYA FAKUL`TETI

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in basqariw» kafedrası

«Investitsiyalaw ha`m joybarliq analiz»

pa`ninen

KURS JUMISI

Tema: Bankler menen kreditler ta`repinen esaplasiw

Orinlag`an:

3 fermer xojalig`in
basqariw qa`nigeligi
studenti
Jusipov Tursinbay

Qabillag`an:

Turebekov A.

No`kis 2016-j.

Bankler menen kreditler ta`repien esaplasiw

Mazmuni:

1. Kirisiw	3
2. Tiykarg'ı bo'lim	
2.1. O'zbekstan Respublikasının` bank sisteması ha`m onın` tiykarg'ı funksiyaları	5
2.2. Ma`mlekette finans-kredit siyasatin a`melge asiriwshi Orayliq banktin` a`hmiyeti ha`m funksiyalari	10
2.3. Bankler menen kreditler boyinsha esaplasiw	16
3. Juwmaqlaw	21
4. Paydalanilg`an a`debiyatlar dizimi	23

Kirisiw

Ekonomikalıq rawajlanıwın o`siwi bank kreditinin` qollanıw ko`lemin ken`eyttirip baradı. Kredit tek g`ana ha`r ku`nlik xızmet penen baylanıslı; o`ndiris ha`m aylanıs protsessinin` qısqa mu`ddetli mu`ta`jleri ushın emes, ba`lkim uzaq mu`ddetke kapitalg`a bolg`an mu`ta`jdi qaplawg`a bag`darlanadı. 60-jıllardan baslap bankler iri klientlerge xızmet ko`rsetiwge qa`niygelese bardı. Bul maqsetti a`melge asırıw ushın bankler qarjıladı tartıw ko`lemin, tutınıw ushın kreditler beriw ko`lemin ken`eyttirdi.

To`lewlerde da`l-da`lshılıq funktsiyasında bankler o`z klientlerinin` tapsırmasına tiykarınan to`lew protsesslerin a`melge asıradı, esap betlerine qarjıladı qabıl qıladı, pul tu`simlerinin` esabın alıp baradı, klientlerge pul qarjıların beredi.

Esap-kitaplardıń bank arqalı alıp barılıwı aylanıs qa`rejetlerinin` kemeyiwine alıp keledi. Klient ma`mleket ishinde ha`m basqa ma`mleket penen qıyınshılıqsız o`z qarjıların bank arqalı o`z esap betinen basqa ka`rxana esap betine yaki basqa ma`mleket bankine o`tkiziwi mu`mkin.

Aylanısqa kredit quralların shıg`arıw. bank kreditinin` deregi tek waqtınsha bos qarjılar ha`m kapital bolıp – qalmastan, kredit tiykarında chek-depozit emissiyası da a`melge asırıladı. Bank ta`repinen beriletug`ın kredit mug`darı bar fondlarınan ko`p bolsa, bank chek-depozit emissiyasın a`melge asırıwı mu`mkin.

Bank kredit pullar shıg`arıw depozitler jaratıw jolı menen tolıq tu`rde pullar ornın basıwshı kredit quralların ju`zege keltiredi.

Kredit sisteması dep kredit qatnasıqlar kompleksi ha`m kredit qatnasıqlardı qurawshı ha`m a`melge asırıwshı kredit institutlar jıyındısına ayıladı. Kredit sisteması arqalı huqıqıy ha`m fizikalıq shaxslardıń waqtınsha bos qarjıları jıynaladı, ha`m ka`rxana, sho`lkemlerge, ma`mleketke waqtınsha paydalanıwg`a beriledi. Kredit sisteması bir neshe buwınlardan ibarat bolıwı mu`mkin. Qarjıladı tartıwı ha`m bo`listiriliwine qarap kredit sisteması buwınları o`z qa`siyetlerine iye boladı. Du`n`ya ju`zi a`meliyatında kredit sisteması o`zinin` sho`lkemlestiriliw tu`rine qarap to`mendegi toparlarg`a bo`linedi:

- Oraylıq bank
- Kommertsialıq bankler
- arnawlı-kredit institutlar.

Bazar ekonomikası sha`rayatında eki orınlı kredit bank sisteması ko`p ma`mleketler ekonomikasının` tiykarı esaplanadı. Bul Oraylıq bank, bank institutları ha`m banktan tısqari kredit ma`kemeleri bolıp tabıladı.

Bank institutlarına to`mendegi bankler kiredi:

- kommertsialıq bankler;

- investitsiya banklari;
- fondlar alıp keliwshi bankler (O`zbekstanda Xalıq banki);
- ipoteka banki;
- sawda bankleri.

Sırtqı ekonomikalıq baylanıslar boyınsha bankler tarmaqlar boyınsha qa`niygelesken bankler ha`m basqalar. Bankten tısqarı kredit sho`lkemlerine:

- napaqa ha`m basqa fondlar kiredi.

Kredit sistemasında tiykarg`ı orındı bank institutları tutadı, bank institutları quramında salmaqlı orındı kommertsialıq bankleri iyeleydi.

2.1 O'zbekstan Respublikasining bank sistemasi ha'm onin' tiyarg'i funktsiyalari

Bank dep pul qarjilarin jıynawshı, saqlap beriwshi, kredit ha'm basqa ha'r qıylı da'l-da'lıshlıq operatsiyaların orınlawshı ma`kemelerge ayıladı.

Bankler payda bolıwının' tiykarı bolıp tovar-pul qatnasıqlarının' rawajlanıwı esaplanadı. Tovar-pul qatnasıqlarının' bolıwı ha'm olardıń rawajlanıp barıwı ba`rshe sotsiallıq-ekonomikalıq strukturalarda banklerdin' de bolıwın talap qıladı.

Bankler orta a`sirlerde puldarlar ta`repinen puldı qabıl qılıw ha'm basqa ma`mleket, qala pulına almasıwı beriw tiykarında kelip shıqqan. Keyin ala puldarlar o`z bos turg`an qarjılarınan payda alıw maqsetinde olardı waqtınsha paydalanıwg`a qarjı za`ru`r bolg`an ka`rxanalarg`a ssudalar bergen. Bul pul almasıwıshı puldarlardın' bankirlerge aylanıwına alıp kelgen.

Bank so`zi ital`yansha «banca» so`zinen aling`an bolıp «stol», banknota «pullıq stol» degen ma`nisti an`latadı. Orta a`sirlerde italiyalı puldarlar qaltalarındag`ı monetalarđı stol u`stinde qoyıp esap-kitaplar qılg`an.

XII-a`sirlerde Genuyada pul almasıwıshılardı «bancherii» dep atag`an. Eger puldarlardan birewi isenimi aqlamasa ha'm jumısına juwapkersizlik qılsa, ol otırg`an stol sındırıp taslang`an ha'm onı «Banco rotto», yag`nıy bankrot dep atag`an. Yag`nıy, bizge ma`lim bolg`an «bankrot» so`zi de «banca» so`zinen aling`an.

Bankler payda bolıwının' baslang`ısh tochkası bolıp XVI a`sirde Florentsiya ha'm Venetsiyada qurılğ`an kishi jirobankler esaplanadı. Keyin ala usınday bankler Amsterdamda (1605 j.), Gamburgtegi (1618 j.), Milanda, Nyurnbergte, Genuyada ju`zege kelgen. Bul bankler tiykarınan o`z klientleri-sawdagerlerge xızmet qılg`an, olar ortasında naq pulsız esap-kitaplardı alıp barg`an. bul bankler o`z klientlerin monetar quramı buzılıwınan zıyan ko`riwden qorg`ag`an. Olar esaplardı ma`lim summadag`ı qımbat bahalı metalldı sa`wlelendiriwshi arnawlı pul birliginde alıp barg`an o`zlerinin' bos pul qarjıların jirobankler ma`mleketke qarızg`a, qalalarg`a, shet el sawdagerlerine ssuda bergen. Angliya bank sistemasi (XVI-a`sir) ju`zege kelgen ha'm rawajlang`an birinshi ma`mleket esaplanadı. Angliya bankirleri altın (altındı saqlap beriw) menen shug`ıllanıwshılar (ma`selen, biz Londonda bank jumısın birinshi ret rawajlandırğ`an Chayl`d atlı puldardı aytıw mu`mkin) ha'm sawdagerlerden kelip shıqqan.

Tarixta birinshi ju`zege kelgen Angliya banki esaplanıp, ol 1694 jılda aktsioner, bank sıpatında quralg`an. Bul bank aktsioner-emission bank bolıp, on ma`mleket ta`repinen banknotlar shıg`arıwg`a ruxsat berilgen. Keyin ala sanaat rawajlanıw na`tiyjesinde bankler basqa ma`mleketlerde de quralıp barg`an. Banklerdin' kelip shıg`ıwı ha'm rawajlanıw o`ndiris penen baylanıslı qa`rejetler ha'm talaplardın' asıwı, sawda kapitalı aylanısınan' tezlesiwi menen baylanıslı bolg`an. natural xojalıq qatnasıqlarının' tamamlanıwı sawda-satıq; qatnasıqlardın'

rawajlanıwı pullıq esap-kitaplar alıp barıwǵa, kredittin rawajlanıwına jol ashtı. O`ndiristi rawajlandırıw jallanba miynetti tartıwǵa alıp kelgen. Jallanba miynet ushın haqının pul formasında to`leniwi, ba`rqulla pul aylanısın ju`zege keltirdi. Pul aylanısın bolsa bank ta`repinen basqarıw za`ru`r edi. Usınday qılıp, bankler xızmet ko`rsete basladı ha`m olar qarjıladı jıynaw ha`m bo`listiriw arqalı ssuda kapitalı ha`reketin basqara basladı. Ssuda kapitalistinen parqlı tu`rde bankir isbilermen sıpatında jumıs alıp barg`an.

Eger sanaat kapitalisti sanaatqa, sawda kapitalisti sawdag`a qoysa, bankir o`z kapitalın bank isine qoyadı. Ssuda kapitalisti o`z bos kapitalın qarızg`a berse, bankirler tiykarınan shetten qarjılarg`a tayanadı. Ssuda kapitalistinin da`ramatı ssuda protsenti bolsa, bankirdin da`ramatı – bank paydası esaplanadı. Bankler ka`rxana, sho`lkem, ma`mleket ma`kemeleri, xalıq bos pulların tartıw arqalı u`lken ko`lemdegi kapitaldı o`z qollarında ja`mleydi ha`m da`ramat keltiriwshi kapital ha`reketin basqarıp baradı. Banklerdin irilesiwi ha`m olar xızmetinin jetilisiwi olardıń arnawlı ka`rxanalar – kredit ma`kemelerine aylanıwına alıp keledi.

Usınday qılıp, bank xızmeti xalıq xojalıg`ı bar bolg`an bos qarjılardı tartıw ha`m ssuda kapitalın bo`listiriwdi o`z ishine aladı. Bank o`z xızmeti dawamında ma`lim da`ramatqa iye boladı. Bul da`ramat bank tartqan resurslarg`a jollaytug`ın protsent penen jaylastırg`an resursları boyınsha alatug`ın protsent ortasındag`ı da`wirden ibarat boladı.

Bankler atqaratug`ın funktsiyalar olardıń atqaratug`ın wazıypalarına qarap ha`r tu`rli bolıwı mu`mkin.

Usınday qılıp, bank sisteması ko`leminde alıp qaraytug`ın bolsaq bankler to`mendegi funktsiyalardı atqaradı:

- waqtınsha bos turg`an qarjılardı jıynaw ha`m kapitalg`a aylandırıw;
- kredit qatnasıqlarında da`l-da`lshılıq qılıw;
- to`lew protsesslerinde da`l-da`lshılıq qılıw;
- aylanısqa kredit quralların shıg`arıw.

Xalıq xojalıg`ındag`ı waqtınsha bos turg`an qarjılardı jıynaw ha`m olardı kapitalg`a aylandırıw – banklerdin birinshi funktsiyalarınan biri esaplanadı. Bul funktsiyanın a`melge asırılıwı na`tiyjesinde bir ta`repten, huqıqıy ha`m fizikalıq shaxslar alıp kelinggen qarjıları boyınsha ma`lim mug`darda da`ramatqa iye boladı, ekinshi ta`repinen bul qarjılar banklerdin kreditlestiriw qu`diretin quraydı ha`m bul resurslarg`a tiykarlang`an halda bankler ssuda operatsiyaların alıp baradı. Waqtınsha bos qarjılar bankler qatnasıwısız bir ka`rxana (tarmaq) ta`repinen ekinshi ka`rxana (tarmaq) g`a waqtınsha paydalanıwǵa beriletug`ın bolsa, bul qatnasıqlardı qurıwda ma`lim qıyınshılıqlar ju`zege keliwi mu`mkin:

- birinshiden, kreditke soralıp atırg`an summa menen kreditke beriliwi;

- ekinshiden, artıqsha bos qarjıg`a iye bolg`an ka`rxananın` qarjıları waqtınsha paydalanıwg`a beretug`ın mu`ddeti qarjı za`ru`r bolg`an ka`rxananı.

- u`shinshiden, bankler qatnasıwısız ka`rxanalardı tuwrıdan-tuwrı kreditlestiriwde qarız beriwshi a` qarız alıwshi ka`rxananın` finanslıq ahwalın tolıq u`yrene almasıg`ı mu`mkin. Qarız alıwshının` to`lewge qa`biletsiz bolıwı kreditor ka`rxananın` da finanslıq ahwalının` jamanlasıwına ha`m basqa unamsız jag`daylarg`a alıp keliwi mu`mkin.

Xalıq xojalıg`ındag`ı ba`rshe bos qarjılardıń bank ta`repien jıynalıwı na`tiyjesinde ju`zege keletug`ın kredit resurslar esabınan qarız alıwshi ka`rxanag`a za`ru`r bolg`an summada, za`ru`r bolg`an mu`ddette kredit beriwge imkaniyat jaratadı. Onnan tısqarı bank ka`rxanalardıń to`lewge qa`bilettiligin ha`r ta`repleme analiz qılıwı, olardıń finanslıq ahwalın bahalap bere alıwı mu`mkin.

Ekonomikalıq rawajlanıwının` o`siwi bank kreditinin` qollanıw ko`lemin ken`eyttirip baradı. Kredit tek g`ana ha`r ku`nlik xızmet penen baylanıslı; o`ndiris ha`m aylanıs protsessinin` qısqa mu`ddetli mu`ta`jleri ushın emes, ba`lkim uzaq mu`ddetke kapitalg`a bolg`an mu`ta`jdi qaplawg`a bag`darlanadı. u`0-jıllardan baslap bankler iri klientlerge xızmet ko`rsetiwge qa`niygelese bardı. Bul maqsetti a`melge asırıw ushın bankler qarjılardı tartıw ko`lemin, tutınıw ushın kreditler beriw ko`lemin ken`eyttirdi.

To`lewlerde da`l-da`lshılıq funktsiyasında bankler o`z klientlerinin` tapsırmasına tiykarınan to`lew protsesslerin a`melge asıradı, esap betlerine qarjılardı qabıl qıladı, pul tu`simlerinin` esabın alıp baradı, klientlerge pul qarjıların beredi.

Esap-kitaplardıń bank arqalı alıp barılıwı aylanıs qa`rejetlerinin` kemeyiwine alıp keledi. Klient ma`mleket ishinde ha`m basqa ma`mleket penen qıyınshılıqsız o`z qarjıların bank arqalı o`z esap betinen basqa ka`rxana esap betine yaki basqa ma`mleket bankine o`tkiziwi mu`mkin.

Aylanısqa kredit quralların shıg`arıw. bank kreditinin` deregi tek waqtınsha bos qarjılar ha`m kapital bolıp – qalmastan, kredit tiykarında chek-depozit emissiyası da a`melge asırıladı. Bank ta`repien beriletug`ın kredit mug`darı bar fondlarınan ko`p bolsa, bank chek-depozit emissiyasın a`melge asırıwı mu`mkin.

Bank kredit pullar shıg`arıw depozitler jaratıw jolı menen tolıq tu`rde pullar ornın basıwshi kredit quralların ju`zege keltiredi.

Kredit sisteması dep kredit qatnasıqlar kompleksi ha`m kredit qatnasıqlardı qurawshi ha`m a`melge asırıwshi kredit institutlar jıyındısına ayıladı. Kredit sisteması arqalı huqıqıy ha`m fizikalıq shaxslardıń waqtınsha bos qarjıları jıynaladı, ha`m ka`rxana, sho`lkemlerge, ma`mleketke waqtınsha paydalanıwg`a beriledi. Kredit sisteması bir neshe buwınlardan ibarat bolıwı mu`mkin. Qarjılardı tartıwı ha`m bo`listiriliwine qarap kredit sisteması buwınları o`z

qa'siyetlerine iye boladı. Du'n`ya ju`zi a`meliyatında kredit sisteması o`zinin` sho`lkemlestiriliw tu`rine qarap to`mendegi toparlarg`a bo`linedi:

- Oraylıq bank
- Kommertsialıq bankler
- arnawlı-kredit institutlar.

Bazar ekonomikası sha`rayatında eki orınlı kredit bank sisteması ko`p ma`mleketler ekonomikasının` tiykarı esaplanadı. Bul Oraylıq bank, bank institutları ha`m banktan tısqarı kredit ma`kemeleri bolıp tabıladı.

Bank institutlarına to`mendegi bankler kiredi:

- kommertsialıq bankler;
- investitsiya bankleri;
- fondlar alıp keliwshi bankler (O`zbekstanda Xalıq banki);
- ipoteka banki;
- sawda bankleri.

Sırtqı ekonomikalıq baylanıslar boyınsha bankler tarmaqlar boyınsha qa`niygelesken bankler ha`m basqalar. Bankten tısqarı kredit sho`lkemlerine:

- napaqa ha`m basqa fondlar kiredi.

Kredit sistemasında tiykarg`ı orındı bank institutları tutadı, bank institutları quramında salmaqlı orındı kommertsialıq bankleri iyeleydi.

Arnawlı qa`niygelesken kredit institutları (bankler) kommertsialıq bankleri xızmetin toltıradı ha`m olar xalıq xojalıg`ının` kem rentabellik, kem paydalıq tarmaqlarına (awıl xojalıg`ı, u`y-jay qurılıs, isbilermenlikti rawajlandırıw ha`m basqalar) jen`il sha`rayatta kreditler beriw jolı menen olardıń xızmetin xoshametlep, rawajlandırıp baradı. Bankler ma`lim belgilerine qarap to`mendegi tu`rlerge bo`linedi:

- mu`lk formasına qarap: aktsioner, aktsionerlik emes, kooperativ, kommunal, ma`mleketlik, aralas, xalıq aralıq banklerge bo`linedi;
- kredit beriwshi banklerge;
- milliy statusı boyınsha: milliy ha`m sırt el banklerine;
- xızmet ko`rsetiwi ha`m orınlaytug`ın funktsiyalarına qarap: depozit, universal, qa`niygelesken banklerge bo`linedi.

Aktsioner bankler aktsioner kompaniyalar sıpatında ju`zege kelgen bankler bolıp aktsiyalar shıg`arıw esabınan olar kapitalının` tiykarg`ı bo`legi ju`zege keltiriledi. Ko`p g`ana rawajlang`an ma`mleketlerde bank sistemasının` tiykarg`ı bo`legin aktsioner bankler quraydı.

Aktsionerlik emes bankler payshılar qarjıları esabınan quralg`an bankler bolıp, olar bir yaki bir neshe shaxs ıqtıyarında bolıwı mu`mkin boladı.

Mayda o`ndirishlar, o`nermentlarning xizmetini qo'llab-quvvatlash maqsatida kooperativ qarama-qarsiliklar shokemlestiriledi. Bul banklarning qarjilari qatnashilarning qarjilari esabidan ju'zege keltiriledi ham klientlerge olarning xizmetini rawajlandirish ushun jen'il sharayatta kredit beriledi. Kommunal bankler qaniygelesken kredit shokemler bolip, kommunal xojaliq ham u'y-jay qurilish kreditlestirish ham finanslastirish menen shug'illanadi.

Ma'mleket banklari ma'mleket iqtidarida bolgan kredit makeme bolip, o'zining birinshilari qadimgi Rimde, Egipette, keyin ala XVI-XVII asirlerde Evropada ju'zege kelgen. Ma'mleket banklerining to'mendegi turleri ameliyatta bolishi mumkin: orayliq, kommertsialiy banklari ham arnawli kredit institutlar. Aralas bankler kapitali ma'mleket tarepinen ham bir bo'legi jeke kapital tarepinen ju'zege keltiriledi. Xaliq araliq bankler xaliq araliq pul, esap ham kredit qatnasilqlarin alip barishli bank bolip ma'mleketler ortasinda valyuta, kredit ham finans qatnasilqlarin basqarip baradi. Iri xaliq araliq bankler qatarina Evropa rawajlanish banki, Xaliq araliq valyuta fond, Xaliq araliq Finans korporatsiyasi, Xaliq araliq esap-kitaplar bankin, Evropa investitsiya bankin ham basqalardi kiritish mumkin. sirt el banklari toliq yaki bo'legi jag'nan sirt el investorlarina tiyisli bolgan bankler bolip, ular o'z xizmetinin jergilikli nizamlar masshtabinda alip baradi. Hazirgi waqitta bunnan bankler iri bankler sipatida xizmet ko'rsatedi. Baz, ma'mleketlerde bar depozit bankler alip kelingan depozitler esabidan esap, kredit, isenim operatsiyalarin alip baradi. Depozit bankler tiykaridan fondlarin alip keliw ham jaylastirish menen shug'illanadi. Universal bankler har turli bank operatsiyalari: depozit, kredit, esap, protsent, dal-dalshiliq ham basqa operatsiyalardi orinlawshli bank esaplanadi. Germaniya, Shveytsariya, Avstriya siyaqli ma'mleketlarning kommertsialiy banklari universal bankler esaplanadi. Qaniygelesken bankler xaliq xojalig'ining ma'lim tarawlarina xizmet ko'rsatiwshli xaliqqa xizmet ko'rsatiwshli bankler bolip tabiladi.

Qaniygelestirilgen banklarning turdegi sipatida investitsiya, fond, rawajlanish banklerin keltirish mumkin. Kredit sistemasinin ja'ne bir bo'legi bankten tashqari kredit makemeleri bolip, ma'mleket ham kaxanalardi finanslastirish, uzaq; mu'ddetli kreditlestirish menen shug'illanadi. O'zbekstanda 1997 jilda bankten tashqari kredit shokemlari tuwrısında nizam proekti ko'rip shig'ildi. Qamsizlandirish kompaniyalari, napaqa fondlari, ham basqa fondlarning qarjilardan aqilga muwapiq paydalanish ham qarjilarning natijeliligini tamiyinlew ma'seleli qoyilgan. Har bir ma'mlekettin kredit sistemas, o'z qasiyetine iye bolip, rawajlangan iri universal bankler tarmaqlarining ko'pligi ham har turlilik menen ajralip turadi.

2.2 Ma'mlekette finans-kredit siyasatin a'melge asiriwshi Orayliq banktin` a'hmiyeti ha'm funktsiyalari

O'zbekstan ma'mleket g'a'rezsizligine eriskennen son` oni finans-kredit siyasatin ta'rtipke saliwshi tiykarg'i organ Orayliq bank aldinda puldin` qa'dirsizlenip ketiwin ja'ne de o'ndiristin` pa'seyip ketiwinin` aldin aliw, jan'a bank sistemasin jaratiw, ekonomikani qayta du'ziw uliwma ma'mleketlik da'stu'rlerdi qollap-quwatlaw siyaqli za'ru'r waziypalar qoyildi.

G'a'rezsizliktin` za'ru'r quramli bo'legi bolg'an milliy valyutamiz «swm»di 1994 jil iyul` ayinda aylanisqa kiritiliwi Orayliq bank ha'm kommertsiyaliq bankleri aldina za'ru'r waziypalardi ju'kleidi.

O'zbekstan Respublikasi Orayliq bankinin` bas maqseti – milliy valyutanin` turaqlilig'in ta'miynlew bolip tabiladi. Bul maqsetke ekonomikani pul menen ten'salmaqli ta'miynlengen ta'g'dirde g'ana erisiw mu'mkin. Inflyatsiyani kemeyttiriw ha'm pul emissiyasin shegaralaw (sheklew) ushin mu'lk formalari ha'r tu'rli bolg'an xojaliq ju'rgiziwshi sub'ektlerdin` kassa operatsiyalari ju'rgiziw u'stinen qadag'alawdi ku'sheyttiriw ha'zirgi ku'nnin` en` tiykarg'i waziypalarinan biri bolip tabiladi.

Ma'mlekettin` altin-valyuta rezervlerin basqariw funktsiyasi. Orayliq bank ma'mlekettin` altin, qimmat bahali metal taslardi valyuta zapaslarin basqaradi. Ma'mlekettin` ra'smiy altin-valyuta zapaslari xaliq araliq esap-kitaplarda aktivler rezervi, esap-kitaplar boyinsha ma'mlekettin` kepillikli qamsizlandiriw fondi sipatinda sa'wlelenedi. A'dette ma'mleket altin zapaslarinin` tiykarg'i bo'legi Orayliq bank iqtiyarina berilgen boladi. Bazi ma'mleketlerde altin zapaslar finans ministrligi iqtiyarinda bolip, orayliq bank altin menen baylanisli operatsiyalardi alip baradi.

Orayliq bankler ma'mleket valyuta rezervlerin o'zinde jiynaydi ha'm bul rezervler xaliq araliq esap-kitaplardi a'melge asiriw, to'lew balansi defitsitin qaplaw ha'm ma'mleket milliy valyutasi kursinin` turaqlilig'in ta'miynlew ushin isletiledi.

Orayliq bank arqali ma'mlekettin` ekonomikaliq siyasati, ja'ne de anig'irag'i ma'mlekettin` finans-kredit siyasati alip bariladi. Orayliq banktin` finans-kredit siyasati ma'mlekettin` ekonomikani basqariw siyasatinin` bir bo'legi bolip, aylanistag'i pul massasi, kredit ko'lemi, protsent stavkalari da'rejesin ha'm basqa pul bolg'an shara-ilajlar jiyindisidan quraladi.

Finans-kredit siyasatinin` tiykarg'i maqseti milliy valyuta turaqlilig'in ta'miynlew, valyuta kursi ha'm protsent stavkalarin aqilg'a muwapiq ornatiw tiykarinda inflyatsiya su'wretlerin kemeyttiriw, kreditten paydalaniwdin` na'tiyjeliligini asiriw ha'm ekonomikanin` turaqli o'siwin ta'miynlewden ibarat.

Finans-kredit siyasati eki bag'darda alip bariliwi mu'mkin. Birinshi bag'dar – kredit ekspansiyasi bolip, bul siyasat finans-kredit emissiyasin xoshametlew joli menen alip bariladi, yag'niy o'ndiris su'wretleri tu'sip ketken halda, kon'yunkturada rawajlaniwina erisiw mu'mkin. Ekinshi bag'dar – kredit resurslari siyasati bolip, ol ekonomikalıq o'siw da'wirinde finans-kredit emissiyasinin` qisqariwina tiykarlanadi.

Orayliq bank «tar» ha'm «ken» ma'niste finans-kredit siyasatin alip bariwi mu'mkin. «Tar» ma'niste valyuta bazarında investitsiya, esap stavkasi, ha'm qisqa mu'ddetli kreditler boyınsha protsent stavkalarına ta'sir qiliwshi basqa instrumentler ja'rdeminde valyuta kursin optimallilig'ına erisiw tu'siniledi. «Ken» siyasatta aylanistag'i pul massasına ta'sir qiliw arqali inflyatsiyag'a qarsi gu'res alip bariw tu'siniledi. Finans-kredit siyasatinin` xaliq aralıq ta'repleri valyuta kursi, valyuta rezervleri ha'm to'lew balansi siyaqli ma'selelerdin` sheshimine qaratilg'an boladi. Orayliq bank ruxsat etilgen instrumentler ja'rdeminde pul aylanisin basqarip baradi. Orayliq banktin` finans-kredit siyasatinin` tiykarlag'i instrumentleri bolip to'mendegiler esaplanadi:

- minimal ma'jbu'riy rezerv normalarin ornatiw;
- protsent (diskont) siyasati;
- kommertsialıq banklerdi qayta finanslastiriw;
- ashiq bazar siyasati;
- tayarlaw ha'm basqalar.

Aylanistag'i pul massasinin` ko'lemin, banklerdin` likvidliligin muwapiqlastiriw ha'm inflyatsiya su'wretlerin tu'siriw maqsetinde Orayliq bank kommertsialıq bankleri ushin ma'jbu'riy rezervler normasin o'ratip beriw siyasatin a'melge asiradi. Pul aylanisin muwapiqlastirwdin` bul metodi birinshi bolip 1913 jilda AQSH ta qollaniladi.

Minimal rezervler bul kommertsialıq bankleri resurslarinin` Orayliq bankte ma'jbu'riy saqlaniwi za'ru'r bolg'an bo'legi bolip tabiladi. Ma'jbu'riy rezerv mug'dari kommertsialıq bankinin` jiynag'an resurslarına salıstirg'anda protsentte belgilenedi. Bul rezerv tikkeley banklerdin` kreditlestiriw imkaniyatın shegaralasa da, olardin` minimal likvidliligin ta'miynlew faktori boliwi mu'mkin bolip tabiladi.

Minimal rezerv normasi mug'dari fond tu'rine, onin` ko'lemine, banktin` jaylasıw ornına bolg'an halda ma'mleketlerde ha'r tu'rli boliwi mu'mkin. Orayliq bank ta'repinen rezerv mug'dari bazi bir faktorlardı esapqa alg'an halda o'zgertiriliwi mu'mkin bolip tabiladi.

Orayliq banktin` esap (diskont) siyasatinin` a'hmiyeti sonda, ol kommertsialıq banklerden veksellerdi satıp aladi. Aytayıq, tovar satıp alıwshi ka'rxananin` jetkizip berilgen tovar (tovar ha'm xızmetler ha'm t.b.) din` haqın to'lew ushin qarjisi jeterli bolmasa, ol tovar ushin to'lewdi ma'lim waqıt o'tkennen keyin a'melge asiriwi tuwrisında veksel` beriwı

mu`mkin. Tovar satiwshi ka`rxanag`a pul qarjilari za`ru`r bolg`an waqitta ol veksel`di kommertsiyaliq bankine satiwi mu`mkin. Kommertsiyaliq banki veksel`di satip alg`anda onda ko`rsetilgen summadan kem summag`a (ma`lim protsent uslap qalg`an halda) satip aladi. Za`ru`r bolg`anda kommertsiyaliq banki veksel`di Orayliq bankte esapqa qoyiwi mu`mkin. Bul halda Orayliq bank ta o`z paydasina ma`lim protsent – esap stavkasin uslap qaliwi mu`mkin. Orayliq banktin` esap stavkasi ayriqsha aling`an ma`mleketlerde ha`r qiyli – 5 % ten 15 % ke shekem boliwi mu`mkin – Kommertsiyaliq bankleri veksel`leri satip aliwda Orayliq banktin` esap stavkasina tayanadi. Orayliq banktin` esap stavkasi kommertsiyaliq bankleri ornatatug`in esap stavkanin` en` pa`s shegarasi esaplanadi. A`dette kommertsiyaliq banklerinin` esap stavkasi orayliq banktin` esap stavkasinan joqari (0,5 ten –2 % ke shekem) boladi.

Kommertsiyaliq banklerinin` refinanslastiriw siyasati – bul tuwridan-tuwri kreditlestiriw, veksel`lerdi esapqa aliw, qimbat bahali qag`azlardi girewge alg`an halda kreditler beriw ha`m kredit auktsionlardi o`tkiziwi joli menen a`melge asiriladi. Bunnan kelip shiqqan halda orayliq banktin` refinanslastiriw operatsiyasi to`mendegi usillarda alip bariliwi mu`mkin bolip tabiladi:

- kommertsiyaliq banklerinin` iqtiyarindag`i qimbat bahali veksel`lerdi esapqa aliw joli menen kreditlestiriw;

- kommertsiyaliq bankleri iqtiyarindag`i qimbat bahali qag`azlardi girewge alg`an halda kreditler beriw. Bunday kreditler lombard kreditler delinedi.

O`zbekstan Respublikasinda Orayliq bank ornatilg`an qag`iydalarg`a tiykarlanip, to`mendegi aktivlerdi girewge alg`an halda q ayg`a shekem bolg`an mu`ddette kreditler beriw mu`mkin:

- altin, shet el valyutasi, xaliq araliq rezervler tipine kiriwshi valyuta bayliqlari ha`m basqa bayliqlar;

- ma`mlekettin` qariz minnetlemeleri ha`m ma`mleket ta`repien kepillengen basqa qariz qurallari.

Orayliq bankte depozitke o`tkizilgen ha`m onin` depozitariysi ushin optimal bolg`an, satip aliniwi ha`m satiliwina ruxsat berilgen ha`m Orayliq bank olar menen usi nizam do`gereginde basqa ha`r qiyli operatsiyalar o`tkiziwi mu`mkin bolg`an aktivler, to`leniwine bankler kepillik bergen kommertsiyaliq veksel`leri tiykarinda kreditler beriliwi mu`mkin.

Ashiq bazar siyasati degende, orayliq banktin` ashiq bazarda qimbat bahali qag`azlardi o`z esabinan satip aliwi ha`m satiwi tu`siniledi. Orayliq banktin` ashiq bazar siyasati tiykarinan g`a`ziyne minnetlemelerin, sanaat kompaniyalari ha`m banklerdin` obligatsiyalarin, Orayliq bankte esapqa aling`an kommertsiyaliq veksel`lerdi satiw ha`m satip aliw arqali a`melge asiriladi. Orayliq banktin` ashiq bazar siyasati arqali bank sistemasinin` ha`m ayriqsha aling`an kommertsiyaliq banklerdin` o`z rezervleri mug`dari asiriliwi (eger qimbat

bahali qag`azlar satip alinsa) yaki kemeyttiriliwi (eger qimmat bahali qag`az satilsa) mu`mkin. Ashiq bazar siyasati arqali Orayliq bank kredit bahasinin` o`zgeriwine erisiwi mu`mkin. Bul bolsa o`z na`wbetinde pulg`a bolg`an talaptin` o`zgeriwine alip keledi.

A`dette Orayliq bank bul siyasat arqali artiqsha pullardi aylanistan aladi ha`m pul aylanisin muwapiqlastiriw boyinsha aktiv finans-kredit siyasatin alip baradi.

Du`n`ya ju`zi a`meliyatinda Orayliq banktin` ashiq bazar siyasatinda tiykarg`i orindi ma`mlekettin` qisqa mu`ddetli – minnetlemeleri menen bolatug`in operatsiyalardi iyeleydi. Bul xizmet AQSHta, Germaniyada jaqsi jolg`a qoyilg`an. Onnan tisqari Germaniyada nemets Federal banki finans-valyuta siyasatin ta`rtipke saliw ushin ashiq bazarda to`mendegi qimmat bahali qag`azlardi bazar stavkasinda satiwi ha`m satip aliwi mu`mkin.

Orayliq banktin` ashiq bazarda alip baratug`in operatsiyalari to`mendegi qa`siyetler boyinsha parqlanadi:

- pitim sha`rti boyinsha naq pulg`a yaki qayta satiwi minnetlemesi menen ma`lim mu`ddetke satip aliw (REPO operatsiyasi) menen baylanisli operatsiyalar;
- pitim ob`ektleri boyinsha ma`mleket yaki aktsioner ja`miyetleri qimmat bahali qag`azlari menen bolatug`in operatsiyalar;
- pitim mu`ddeti boyinsha – qimmat bahali qag`azlar menen qisqa mu`ddetli (q ayg`a shekem) ha`m uzaq mu`ddetli (a`jil ha`m onnan artiq) operatsiyalar;
- operatsiyalar o`tkiziwi ko`lemine qarap, bank sistemasi ko`leminde yaki bankten tisqari ko`leminde qimmat bahali qag`azlar menen bolatug`in operatsiyalar;
- protsent stavkalarin ornatiw boyinsha Orayliq bank yaki bazar ta`repien aniqlanatu`g`in stavkalar.

Orayliq banktin` na`wbettegi funktsiyalarinan biri – bul kredit institutlari xizmetin muwapiqlastiriwdan ibarat. Kommertsiyaliq bankleri xizmetin Orayliq bank ta`repien qadag`alawdin` za`ru`rligi bazar ekonomikasi sha`rayatinda Orayliq banktin` za`ru`r rol` oynawi menen tiykarlanadi.

Orayliq bank kommertsiyaliq bankleri xizmetin qadag`alaw funktsiyasin a`melge asiriwda bolsa, ol to`mendegi waziypalardi orinlaydi:

- bank xizmetin alip bariwg`a litsenziyalar beriw;
- bankler esabatlarin tekseriw, orinlarda tekseriwler o`tkiziwi;
- bank operatsiyalarin orinlawda normalarg`a a`mel qiliwdi qadag`alaw.

Bank xizmetin alip bariwg`a litsenziya beriw arqali Orayliq bank sho`lkemlestirip atirg`an kredit institutinin` bank xizmetin alip bariw imkaniyatlarin aniqlaydi.

Orayliq bank kommertsiyaliq bankleri a`melge asiratu`g`in operatsiyalardi tekseriw, ishki audit halatina baha beriw huqiqina iye. Bunda aldin-ala bar kommertsiyaliq banklerinin`

aktivleri: kreditler ha'm qimmat bahali qag'azlar halati, banklardan` likvidligi ha'm turaqlilig`i tekseriledi. Tekseriw o'tkiziwden tiykarg`i maqset to'mendegishe:

- banktin` finansliq halatina ob`ektiv baha beriw;
- bankti basqariw sapasina ha'm onin` basshisi xizmetine baha beriw;
- banktin` finansliq ahwalin ha'm onin` orinlaytug`in operatsiyalarinin` na'tiyjeliligini ta'miynlew boyinsha sharalar islep shig`iw;

- bank xizmetinin` bar nizamlar ha'm normativ hu`jjetlerine muwapiq alip bariliwin ta'miynlew ha'm basqalardan ibarat. Orayliq bank ja'ne kommertsialiq banklerinin` alip baratug`in operatsiyalarinin` norma boyinsha orinlaniwin qadag`alap baradi.

Orayliq bank valyuta kursin basqariw funktsiyasin orinlaydi. Orayliq banktin` bul funktsiyasi bazar ekonomikasi sistemasin ta`rtipke saliwda tiykarg`i orinlardan birewin iyeleydi. Orayliq banktin` tiykarg`i valyuta siyasatına to'mendegilerdi kiritiw mu'mkin bolip tabiladi:

1. Valyuta intervensiyasi
2. Deviz siyasati
3. Svop operatsiyalari
4. Deval`vatsiya
5. Reval`vatsiya
6. Valyutaliq sheklewler siyasati ha'm basqalar.

O'zbekstan Respublikasi bank sistemasinin` bas maqseti du'n`ya ju'zi talabına sa'ykes keliwshi, rawajlang'an milliy kredit sistemasına iye bolıw, xojalıqlar ha'm xalıqtın` bos turg'an qarjıların tartıw ha'm na'tiyjeli bo'listiriw tiykarında xalıqtın` talapların qandiriw jag`dayin jaratiw ha'm jasaw sha'rayatin jaqsilawg'a erisiwden ibarat. Bul maqsetke erisiwdi ta'miynlew ushin ma'mleketimiz ta'repinen ma'mleketimiz bank sektorinin` rawajlaniwi ta'miynlewshi za'ru'rli makroekonomikalıq sha'rayatlardı ta'miynlew, bank sisteması turaqlilig`in ta'miynlewushin bank qadag`alawı sistemasin ha'm bankler xizmetin basqariw usılların jetilistiriw, banklardan` depozit, kredit, ha'm investitsiya xizmetin ja'ne de rawajlandiriwg'a erisiw ha'm bankler ortasında ba'seki bolıwin ta'miynlewge tiykar jaratiwdan, bankten tisqari sho'lkemleri xizmetin rawajlandiriw, finans-kredit sektorinin` huqıqiy bazasın jaqsilaw, olardıń materiallıq-texnikalıq jag`ınan na'tiyjeli ta'miynlengenligine erisiw siyaqlı sharalardı a'melge asiriw ko`zde tutilg'an.

Bank sistemasin qayta sho'lkemlestiriwdi a'melge asiriw to'mendegi printsiplerge tiykarlang'an halda alip bariliwi mu'mkin bolip tabiladi:

- sirt el ha'm jergilikli investorlardan` isenimine kiriw maqsetinde bank-finans sisteması turaqlilig`ına erisiw;

- bank sistemasindag'i reformalardin' uliwma ekonomikaliq reformalardin' o'tkiziliwi menen say keliwi;

- bank-finans sistemasi basqishpa-basqish jetilistiriw joli menen du'n'ya ju'zi bank sistemasina jaqinlastiriw;

- finans-kredit siyasatin alip bariwda ma'mlekettin' ishki mu'ta'jin ha'm onin' ekonomikasinin' qa'siyetin esapqa aliw;

- bankler xizmetinde klientler ma'pin u'stin qoyiw ha'm basqalar bolip tabiladi.

Bizin' jerimizde payda bolg'an banklerdin' rawajlaniwi eki iri da'wirge bo'lip qaraw mu'mkin. Birinshi da'wir- bul O'zbekstan g'a'rezsizlikke eriskenge shekem bolg'an da'wirdegi bank sistemasi ha'm ekinshi da'wir O'zbekstan g'a'rezsizlikke eriskennen keyingi da'wirdegi bank sistemasi ha'm onin' rawajlaniw basqishlarin o'z ishine aladi.

2.3 Bankler menen kreditler boyinsha esaplasıw

Xojalıq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` bir tegis xızmet ko`rsetiwı, aldına qoyılǵ`an wazıypalar ha`m minnetlemelerdi orınlawı, ba`sekige shıdamlılıǵın bekkemlewi ha`m ayırım protsesslerde ju`z beretug`ın qıyınshılıqlardı joq etiwinde banktin` qısqa mu`ddetli kreditleri ha`m qarızlar za`ru`r orın iyeleydi.

Ha`zirgi da`wirde ha`r qiyli kommertsıyalıq bankleri sho`lkemlestirilip olar kredit beriw, esaplasıw boyınsha qarjılardı o`tkiziw ha`m kassa aylanısların a`melge asıradı. Qaysı banktin` xızmetinen paydalanıw, yag`niy esaplasıw, valyuta schetların ashıw, kredit aliw subektin` iqtıyarında.

Usı bankler qaytarıp beriw, mu`ddeti belgilengen ha`m protsentler tiykarında subektlerge kredit beredi.

Usı kreditti aliw, qaytarıw mu`ddeti ha`m to`lenetug`ın protsentlerdin` da`rejesi du`zilgen sha`rtnamada anıq ko`rsetiledi ha`m juwapkerlik bekkemlenedi.

Du`zilgen kredit sha`rtnamasına to`mendegi stat`yalar ko`rsetiledi:

- kredit beriletug`ın ob`ekt;
- kredittin` beriliw mu`ddeti;
- kredit beriw ha`m to`lew ta`rtibi ha`m sha`rti;
- kredit minnetlemesin ta`miynlew forması;
- kredit boyınsha protsenttin` da`rejesi;
- protsent to`lew ta`rtibi;
- kredit beretug`ın ta`replerdin` huqıq ha`m minnetlemeleri;
- kredit alatug`ın ta`replerdin` huqıq ha`m minnetlemeleri;
- bankke kredit aliw ushin ko`rsetiletug`ın hu`jjetler ha`m olardin` da`wirliǵi;
- arnawlı sha`rt-sha`ratlar (fors-major).

Kredit aliw ushin sub`ekt bankke to`mendegi hu`jjetlerdi tapsıradı:

- sub`ekt nızaminin` kopiyası;
- sub`ekt gu`waliqnamasınin` kopiyası;
- buxgalteriya esabatınin` kopiyası;
- dizimge aliw esabatı.

Usı hu`jjetlerdi bank ha`r ta`repleme ha`m teren` u`yrenip shig`ip (za`ru`r bolǵ`anda ekspertlerdin` xızmetlerinen paydalanıp) sub`ektin` alg`an kreditin sha`rtnamada ko`rsetilgen waqıtta qaytarıwına ha`m protsentlerdi o`z waqtında to`lewine isenim payda qılǵ`annan keyin g`ana usı kreditti beriw haqqında qarar qabil qıladı.

Kreditlerdi beriw ha`m qaytarip aliw mu`ddetlerine qarap olar qisqa ha`m uzaq mu`ddetli kreditlerge bo`linedi.

Qisqa mu`ddetli kreditler sub`ektlerge a`jilg`a shekem mu`ddetke beriledi ha`m olardin` protsenti uzaq mu`ddetli kreditlerge salistirmali biraz joqari boladi. Sebebi usi kreditler tiykarinan ag`imdag`i xizmetti ju`ritiw ushin tovar-materialliq rezervlerinin` qunin to`lew, miynetke haqi to`lew siyaqli qarizlardi to`lew ushin alinadi.

Kredit berilip atirg`anda alinatug`in protsentler olardin` mu`ddeti – tu`rleri ha`m maqsetlerine qarap Orayliq bank ha`m du`zilgen sha`rtnama menen ta`rtipke salinadi, egerde sirt el valyutasinda aling`an kreditler bolsa LIBOR (LIBOR) xaliq araliq ta`rtipke tiykarinan belgilenedi.

Basqa sub`ektlerden qariz aliw ta`rtibi, sha`rtnamalar du`ziw, olardi qaytariw, ko`rsetiletug`in hu`jjetler ha`m kelisiletug`in protsent to`lewleri bankten alinatug`in kreditler boyinsha sha`rtler, du`ziletug`in sha`rtnamalar ha`m ko`rsetiletug`in hu`jjetlerge uqsaydi.

Ma`mleketimiz aymag`inda ha`m sirt elde jaylasqan qariz beriwshilerden ha`m bankten sumda ha`m sirt el valyutasinda aling`an ha`r tu`rli qisqa mu`ddetli (12 ay mu`ddetine shekem) kredit ha`m qariz (zaem) lardi dizimge aliw ha`m olardin` ha`reketi haqqindag`i mag`liwmatti uliwmalastiriw to`mendegi schetlarda a`melge asiriladi:

6810 – Banktin` qisqa mu`ddetli kreditleri

6820 - Qisqa mu`ddetli kreditleri

6830 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an obligatsiyalar

6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar

Qariz beriwdin` ta`rtibi, kredit ha`m qarizlardi ra`smiylestiriw ha`m olardi to`lew bank qag`iydalari ja`ne de bank ha`m xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` ortasindag`i sha`rtnamalari tiykarinda ta`rtipke salinadi.

6810- Qisqa mu`ddetli bank kreditleri schetinda sub`ekttin` banklerden alg`an ha`r tu`rli qisqa mu`ddetli kreditlerinin` halatlari haqqindag`i mag`liwmat esapqa alinadi.

Qisqa mu`ddetli kredittin` summalari 6810-Banktin` qisqa mu`ddetli kreditleri schetinin` kreditinde pul qarjilarin esapqa alatug`in tiyisli schetlarinin` debetlerinde sa`wlelendiriledi.

To`lengen bank keditlerinin` summasina 6810-Banktin` qisqa mu`ddetli kreditleri scheti debetlenedi, pul qarjilarin esapqa aliwshi schetlarinin` korrespondentsiyasi menen birge belgilengen mu`ddette to`lenbegen bank kreditleri ayriqsha esapqa alinadi.

Qisqa mu`ddetli kreditlerdin` analitikaliq esabinda kreditlerdi esapqa aliw mashqalalari boyinsha ha`m basqa qariz minnetlemeleri boyinsha bankler menen esaplasiw mashqalalari dizimga alinip bariladi.

6820 - Qisqa mu`ddetli qarizlar schetinda sumda ha`m basqa sirt el valyutasinda aling`an qarizlar ha`m basqa tartilg`an qarjilar boyinsha respublika aymag`inda ha`m sirt elde jaylasqan qariz beriwshi menen bolip atirg`an (12 ay mu`ddetine aling`an qarizlar boyinsha) esaplasiwlardin` halati haqqindag`i mag`liwmatlar esapqa alinadi.

Qariz beriwshilerden (bankten tisqari) tu`sken qarjilar pul qarjilarin esapqa aliwshi schetlardin` debeti ha`m 6820 - Qisqa mu`ddetli qarizlar schetinin` krediti boyinsha dizimga alinip bariladi.

Aling`an qarizlardi qaytariw haqqindag`i jaziwlar 6820 - Qisqa mu`ddetli qarizlar schetinin` debetinde ha`m pul qarjilari ha`m qarizlardi esapqa aliwshi schetlardin` kreditinde esapqa alip bariladi.

6820 - Qisqa mu`ddetli qarizlar scheti boyinsha alip bariladi.

6830 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an obligatsiyalar schetinda qariz beriwshilerge beriletug`in obligatsiyalar esabina sub`ektke tartilg`an qarjilar esapqa alinadi (12 aydan aspaw mu`ddetinde to`leniwi kerek bolg`an).

6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar beriwshilerden aling`an qariz esabina alinadi (12 ay mu`ddetinde to`leniwi kerek).

Qarizlardi esapqa aliw mashqalalari qariz aliwshinin` 6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar schetinin` kreditinde ha`m pul qarjilarin esapqa aliwshi schetlardin` debetinde sa`wlelendiriledi.

Qarizlardi esapqa aliwmashqalalari to`lengenligi haqqinda bankten kelgen xabarname tiykarinda du`ziledi. Usi qarizdin` summasi 6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar schetinin` debeti sa`wlelendiriledi.

Qariz uslawshi sub`ekt pul qarjilarin qaytarg`anda eger qarizlar boyinsha o`z minnetlemelerin qariz beriwshi yaki basqa to`lewshi o`z waqtinda orinlamasa to`lew haqqindag`i jaziw 6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar schetinin` debetinde alip bariladi ha`m pul qarjilarin esapqa aliwshi schetlardin` kreditinde usi mashqalalar sa`wlelendiriledi.

Qariz beriwshiler aldindag`i qarizlar 6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar schetinan ushirilmaydi, sebebi analitikaliq esapta ayriqsha alip bariladi. Diskont qiling`an (mu`ddeti uzayttirilg`an) qarizlar boyinsha ha`m basqa qariz minnetlemelerinin` esabin a`melge asirip atirg`an bankler boyinsha alip bariladi.

6800 – Banktin` qisqa mu`ddetli kreditleritha`m basqa qarizlardi esapqa aliwshischetlardin`
sizilmasi

6810 – Banktin` qisqa mu`ddetli kreditleri

6820 - Qisqa mu`ddetli kreditleri

6830 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an obligatsiyalar

6840 – Bankten tisqari to`lewge qabil qiling`an qarizlar

Juwmaqlaw

Ma'mleket bankleri ma'mleket ıqtıyarında bolg'an kredit ma'keme bolıp, o'zinin` birinshileri qa'dimgi Rimde, Egipette, keyin ala XVI-XVII a'sirlerde Evropada ju'zege kelgen. Ma'mleket banklerinin` to'mendegi tu'rleri a'meliyatta bolıwı mu'mkin: oraylıq, kommertsiyalıq bankleri ha'm arnawlı kredit institutlar. Aralas bankler kapitalı ma'mleket ta'repinen ha'm bir bo'legi jeke kapital ta'repinen ju'zege keltiriledi. Xalıq aralıq bankler xalıq aralıq pul, esap ha'm kredit qatnasıqların alıp barıwshı bank bolıp ma'mleketler ortasında valyuta, kredit ha'm finans qatnasıqların basqarıp baradı. İri xalıq aralıq bankler qatarına Evropa rawajlanıw banki, Xalıq aralıq valyuta fondı, Xalıq aralıq Finans korporatsiyası,

Xalıq aralıq esap-kitaplar bankin, Evropa investitsiya bankin ha'm basqalardı kiritiw mu'mkin. sırt el bankleri tolıq yaki bo'legi jag`man sırt el investorlarına tiyisli bolg'an bankler bolıp, olar o'z xızmetinin` jergilikli nızamlar masshtabında alıp baradı. Ha'zirgi waqıtta bunnan bankler iri bankler sıpatında xızmet ko'rsetedi. Bazı ma'mleketlerde bar depozit bankler alıp kelingender depozitler esabınan esap, kredit, isenim operatsiyaların alıp baradı. Depozit bankler tiykarınan fondların alıp keliw ha'm jaylastırıw menen shug`ıllanadı. Universal bankler ha'r tu'rli bank operatsiyaları: depozit, kredit, esap, protsent, da'l-da'lsılıq ha'm basqa operatsiyalardı orınlawshı bank esaplanadı. Germaniya, Shveytsariya, Avstriya sıyaqlı ma'mleketlerdin` kommertsiyalıq bankleri universal bankler esaplanadı. Qa'niygelesken bankler xalıq xojalıg`ının` ma'lim tarawlarına xızmet ko'rsetiwshi xalıqqa xızmet ko'rsetiwshi bankler bolıp tabıladı.

O'zbekstan ma'mleket g'a'rezsizligine eriskennen son` oni finans-kredit siyasatin ta'rtipke salıwshı tiykarıg`i organ Oraylıq bank aldında puldin` qa'dirsizlenip ketiwın ja'ne de o'ndiristin` pa'seyip ketiwınin` aldın aliw, jan'a bank sistemasin jaratiw, ekonomikani qayta du'ziw uliwma ma'mleketlik da'stu'rlerdi qollap-quwatlaw siyaqlı za'ru'r waziypalar qoyildi.

G'a'rezsizliktin` za'ru'r quramli bo'legi bolg'an milliy valyutamiz «swm»di a`99n` jil iyul` ayında aylanısqa kiritiliwi Oraylıq bank ha'm kommertsiyalıq bankleri aldına za'ru'r waziypalardı ju'kledi.

O'zbekstan Respublikasi Oraylıq bankinin` bas maqseti – milliy valyutanin` turaqlılıg`ın ta'miynlew bolıp tabıladi. Bul maqsetke ekonomikani pul menen ten'salmaqlı ta'miynlengen ta'g`dirde g`ana erisiw mu'mkin. Inflyatsiyani kemeyttiriw ha'm pul emissiyasin shegaralaw (sheklew) ushin mu'lk formalari ha'r tu'rli bolg'an xojalıq ju'rgiziwshı sub'ektlerdin` kassa operatsiyaları ju'rgiziw u'stinen qadag'alawdi ku'sheyttiriw ha'zirgi ku'nnin` en` tiykarıg`i waziypalarinan biri bolıp tabıladi.

Ma'mlekettin` altin-valyuta rezervlerin basqariw funksiyasi. Orayliq bank ma'mlekettin` altin, qimmat bahali metal taslardi valyuta zapaslarin basqaradi. Ma'mlekettin` ra'smiy altin-valyuta zapaslari xaliq araliq esap-kitaplarda aktivler rezervi, esap-kitaplar boyinsha ma'mlekettin` kepillikli qamsizlandiriw fondi sipatinda sa`wlelenedi. A`dette ma'mleket altin zapaslarinin` tiykarg`i bo`legi Orayliq bank iqtiyarina berilgen boladi. Bazi ma'mleketlerde altin zapaslar finans ministrligi iqtiyarinda bolip, orayliq bank altin menen baylanisli operatsiyalardi alip baradi.

Orayliq bankler ma'mleket valyuta rezervlerin o`zinde jiynaydi ha`m bul rezervler xaliq araliq esap-kitaplardi a`melge asiriw, to`lew balansi defitsitin qaplaw ha`m ma'mleket milliy valyutasi kursinin` turaqlilig`in ta`miynlew ushin isletiledi.

Orayliq bank arqali ma'mlekettin` ekonomikalik siyasati, ja`ne de anig`irag`i ma'mlekettin` finans-kredit siyasati alip bariladi. Orayliq banktin` finans-kredit siyasati ma'mlekettin` ekonomikani basqariw siyasatinin` bir bo`legi bolip, aylanistag`i pul massasi, kredit ko`lemi, protsent stavkalari da`rejesin ha`m basqa pul bolg`an shara-ilajlar jiyindisidan quraladi.

Finans-kredit siyasatinin` tiykarg`i maqseti milliy valyuta turaqlilig`in ta`miynlew, valyuta kursi ha`m protsent stavkalarin aqilg`a muwapiq ornatiw tiykarinda inflyatsiya su`wretlerin kemeyttiriw, kreditten paydalaniwdin` na`tiyjeliligini asiriw ha`m ekonomikanin` turaqli o`siwin ta`miynlewden ibarat.

Finans-kredit siyasati eki bag`darda alip bariliwi mu`mkin. Birinshi bag`dar – kredit ekspansiyasi bolip, bul siyasat finans-kredit emissiyasin xoshametlew joli menen alip bariladi, yag`niy o`ndiris su`wretleri tu`sip ketken halda, kon`yunkturada rawajlaniwina erisiw mu`mkin. Ekinshi bag`dar – kredit resurslari siyasati bolip, ol ekonomikalik o`siw da`wirinde finans-kredit emissiyasinin` qisqariwina tiykarlanadi.

Paydalanilg`an a`debiyatlar dizimi

1. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 7 noyabrdagi PQ-726 – sonli “Bank tizimini yanada rivojlantirish va bosh pul mablag`larini bank aylanmasiga jalb etish chora-tadbirlari tog`risida”gi Qarori. Ozbekiston Respublikasi qonun hujjatlari twplami. – Toshkent, 2007. - 345 (285). – B. 21-23.
2. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining «Bank tizimini yanada rivojlantirish va bwsh pul mablag`larini bank aylanmasiga jalb etish chora-tadbirlari twg`risida»gi Qarori. 2007 yil 7 noyabr`, PQ-726.
3. Abdullaeva SH.Z. Bank risklari va kreditlash. – Toshkent: Moliya, 2002. – 304 b.
4. Beloglazova G.N. Den`gi, kredit, banki. Uchebnik. – M.: Visshee obrazovanie, 2008. – 620 s.
5. Bobakulov T.I. Milliy valyutaning barqarorligini ta`minlash: muammolar va echimlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007. – 184 b.
6. Vaxabov A.V., Bobakulov T.I. Natsional`naya denejnaya edinitsa – sum Respubliki Uzbekistan`//Central Eurasia: national currencies. Monograph. – Stockolm, 2008. – P. 312-325
7. Gazibekov D.G. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. –Toshkent: Moliya, 2003. – 332 b.
8. Dolan E. i dr. Den`gi, bankovskoe delo i denejno-kreditnaya politika. Per. s angl. – M.: Leningrad. 2006. – 446 s.
9. Dushaev B.M. Monetarnaya politika: – Tashkent: Iqtisod-Moliya, 2005. – 120 c.
10. Ershov M.V. Valyutno-finansovie mexanizmi v sovremennom mire: krizisniy opit kontsa 90-x. – M.: Ekonomika, 2004. – 319 s.
11. Zubkov E.F. Den`gi, kredit, banki. Uchebnik. – M.: YUNITI, 2006. - S. 31-40.
12. Jumaev N.X., Kudaybergenov J.SH. Mejdunarodnie finansovie otnosheniya. Valyutniy kurs i puti ix regulirovaniya. –Tashkent: Iqtisod-Moliya, 2006. – 132 c.
13. Kazimagomedov A.A., Il`yasov S.M. Organizatsiya denejno-kreditnogo regulirovaniya. – M.: Finansi i statistika, 2005. – 272 c.
14. Krasavina L.N. Mejdunarodnie valyutno-kreditnie i finansovie otnosheniya: 2-e izd., pererab. i dopol. –M.: Finansi i statistika, 2008. –608 s.